
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 343.343.5

О. О. Прасов,

кандидат юридичних наук, доцент,
суддя

Запорізького окружного адміністративного суду

ЗАГАЛЬНІ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВА І ОБОВ'ЯЗКИ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Дослідження присвячено аналізу актуальних питань стосовно проблем законодавчого регулювання особистих немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі.

Наведено загальну характеристику правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі.

Досліджено загальні та спеціальні права і обов'язки осіб, засуджених до позбавлення волі.

Розглянуто питання стосовно особистих немайнових прав, які забезпечують природне існування фізичної особи. Наголошено, що головним фундаментальним правом людини є право на життя.

Кожна людина має право на: вільний розвиток своєї особистості; повагу до її гідності; свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; особисте і сімейне життя, без стороннього втручання; свободу пересування та вільний вибір місця проживання; свободу думки, слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань; свободу світогляду і віросповідання; працю; житло; освіту; достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування; безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; соціальний захист.

Зазначено, що всі люди від народження наділені певним комплексом невід'ємних прав та свобод, які власно є результатом людської природи. Права людини та громадянина закріплені в Конституції України, відповідно до якої усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах. Ці права є невід'ємними та невідчужуваними. Визнання і захист прав людини є основним обов'язком держави.

Зроблено висновок, що засуджені особи, у період відбування покарання, користуються всіма правами людини і громадянина, визначеними Основним Законом України, за виключенням встановлених законодавством обмежень, пов'язаних з фактом їх засудження.

Ключові слова: *Засуджений, позбавлення волі, особисті немайнові права, виконання покарання, відбування покарання, загальні права, спеціальні права, загальні обов'язки, спеціальні обов'язки.*

Вступ. Перш за все необхідно зазначити, що всі люди від народження наділені певним комплексом невід'ємних прав та свобод, які власно є результатом людської природи.

Права людини та громадянина закріплені в Конституції України, відповідно до якої усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах. Ці права є невід'ємними та невідчужуваними. Визнання і захист прав людини є основним обов'язком держави.

Основний Закон України наголошує, що кожна людина і громадянин мають певне коло прав, свобод та обов'язків. Так, відповідно до Конституції України кожна людина має право на: вільний розвиток своєї особистості; повагу до її гідності; свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; особисте і сімейне життя, без стороннього втручання; свободу пересування та вільний вибір місця проживання; свободу думки, слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань; свободу світогляду і віросповідання; працю; житло; освіту; достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування; безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожен має право на: власність та здійснення підприємницької діяльності; професійну правничу допомогу. Громадяни мають право на: соціальний захист; мирне зібрання; об'єднуватись у політичні партії та громадські організації; брати участь в управлінні державними справами [1].

Законодавцем окреслено і основні обов'язки громадянина України. Так у ст. 65 Конституції зазначається, що громадяни мають відбувати військову службу відповідно до закону. Кожен зобов'язаний: не заподіювати шкоду природі та відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66); сплачувати податки і збори відповідно до закону (ст. 67); неухильно додержуватись Конституції України і інших законів [1].

Особи, засуджені до позбавлення волі, залишаються громадянами своєї держави, а, відповідно на них поширюються всі права, законні інтереси та юридичні обов'язки людини і громадянина, за винятком обмежень, що пов'язані з фактом їх засудження.

Тож проблема, якій присвячено дослідження, у загальному розумінні, полягає у покращенні здійснення особистих немайнових прав особами, засудженими до позбавлення волі, а також у визначенні кола їх обов'язків відповідно до чинного законодавства. Вирішення цієї проблеми має велике теоретичне і практичне зна-

чення, оскільки вона щільно пов'язана з такими завданнями як: з'ясування особистих немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі, встановлення можливих тенденцій їх розвитку, удосконалення забезпечення здійснення цих прав тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій в Україні, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми, свідчить, що фахівцями у галузі права, зокрема, О. М. Бандуркою, Ю. В. Бауліним, В. А. Бадиною, А. П. Гелем, М. Я. Гуцуляком, О. М. Джужею, С. Ф. Денисовим, Т. А. Денисовою, О. Г. Колбом, А. С. Нікифоровим, В. О. Меркуловою, В. В. Ленем, О. М. Литвинов, М. І. Мельником, В. Ф. Примаченком, П. Г. Пономарьовим, В. М. Пруссом, А. Х. Степанюком, В. М. Трубниковим, Ю. А. Чеботарьовою, Д. В. Ягуновим, І. С. Яковець та іншими зроблено значний внесок в її вирішенні. Одночасно можна відзначити недостатність висвітлення питань щодо правового регулювання особистих немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі, а також визначення їх загальних та спеціальних прав і обов'язків.

Мета статті. Характеристика загальних та спеціальних прав і обов'язків осіб, засуджених до позбавлення волі, а також дослідження та вирішення теоретичних проблем щодо покращення здійснення особистих немайнових прав такими особами.

Результати. Відповідно до ст. 63 Конституції України засуджені особи користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [1]. Такі обмеження носять тимчасовий характер. Вони діють лише у період відбування особою призначеного їй покарання. Подібні обмеження прав і свобод засуджених необхідні для захисту основ конституційного устрою, суспільних інтересів та інтересів держави.

Законом визначаються права, інтереси та обов'язки засуджених осіб. У ст. 7 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) зазначено, що правовий статус засуджених визначається законами України, а також цим Кодексом, виходячи із порядку і умов виконання та відбування конкретного виду покарання [2]. Отже, сукупність прав і обов'язків особи, засудженої до позбавлення волі,

виражає її правовий статус, тобто юридично закріплене положення у державі і суспільстві.

Категорія „правовий статус” у науці кримінально-виконавчого права визначається по-різному. Наприклад, С. Ф. Денисов зазначає, що зміст правового статусу засудженого складають:

1) суб'єктивні права – закріплена законом та гарантована державою можливість певної поведінки особи, засудженої до позбавлення волі, а також її користування можливими соціальними благами;

2) законні інтереси – законодавчо закріплені конкретні дії засудженого та його прагнення до володіння тими чи іншими благами під час відбування покарання;

3) обов'язки – передбачена чинним законодавством міра та вид необхідної поведінки засудженої особи у процесі відбування покарання, що забезпечує досягнення мети кримінального покарання, підтримання правопорядку, забезпечення прав і законних інтересів самого засудженого та інших осіб [3, с. 10-11].

Науковець О. М. Джужа правовий статус засуджених, у найзагальнішому вигляді, формулює як засноване на загальному статусі громадян України і визначене за допомогою правових норм становище засуджених під час відбування кримінального покарання [4, с. 45].

Відповідно до позиції В. М. Прусса правовий статус особи, засудженої до позбавлення волі, базується на загальному правовому статусі громадянина України [5, с. 66]. Однак, слід зазначити, що внаслідок ув'язнення особи обмежуються і її права та свободи. Натомість така особа наділяється рядом специфічних прав та обов'язків, пов'язаних з фактом її засудження і відбування покарання у місцях несвободи. Засуджений, не втрачаючи загального правового статусу, у зв'язку з засудженням, у примусовому порядку набуває спеціального правового статусу, який є підвидом, одним із різновидів правового статусу людини і громадянина. У свою чергу, правовий статус засудженого – це різновид спеціального правового статусу [6, с. 55]. Отже, особа, засуджена до позбавлення волі, набуває певного різновиду правового статусу, а саме – правового статусу засудженого.

Права і обов'язки засуджених поділяють на загальні та спеціальні. До загальних прав і обов'язків засуджених відносять їх права та обов'язки як громадян держави, закріплені у конституційних нормах і нормах галузевого законодавства, а до спеціальних – права та обов'язки засуджених, встановлені кримінально-виконавчим законодавством [3, с. 11]. Тобто особи, засуджені до позбавлення волі, користуються не всім спектром прав та свобод, якими наділені громадяни України. Сутність виконання кримінального покарання, яке засуджені відбувають за вироком суду, виражається у відповідних правообмеженнях: чим суворіше покарання, тим більший об'єм правообмежень встановлюється законодавством для засудженого [7, с. 17-18].

У ст. 8 КВК України вказано основні права засуджених. Відповідно до зазначеної норми засуджені особи мають право на: отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання; гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом; соціальне забезпечення, у тому числі й на оформлення пенсій, відповідно до законів України; оплачувану працю згідно із законодавством про працю; здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених КВК України; належне матеріально-побутове забезпечення у порядку, встановленому КВК України та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України; отримання копій документів з їхніх особових справ та інших, пов'язаних з реалізацією їхніх прав, документів у порядку, встановленому Міністерством юстиції України; правову допомогу; побачення, у порядку, встановленому КВК України [2]. Засуджені можуть: звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів,

до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань; давати пояснення і вести листування, а також звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами рідною мовою; отримувати у встановленому законом порядку передачі (окрім речей, що засудженим заборонено мати при собі законом, зокрема зброї, наркотичних або психотропних речовин, прекурсорів) [2]. Засуджені іноземці мають право підтримувати зв'язок з дипломатичними представництвами і консульськими установами своїх держав, особи без громадянства, а також громадяни держав, що не мають дипломатичних представництв або консульських установ в Україні, – з дипломатичними представництвами держави, яка взяла на себе охорону їхніх інтересів, або міжнародними органами чи організаціями, які здійснюють їх захист. Крім того, у ст. 125 КВК України наголошується, що засуджені мають право: в установах виконання покарань, відповідно до Законів України „Про освіту” і „Про загальну середню освіту” на забезпечення, доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти, а відповідно до ст. 10 КВК України особи, засуджені до позбавлення волі, мають право на особисту безпеку (безпеку для життя та здоров'я) [2].

Серед зазначених прав засуджених осіб загальними є такі як:

- право на особисту безпеку;
- право на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності;
- право на охорону здоров'я (право на медичну допомогу);
- право на соціальне забезпечення;
- право на працю;
- на свободу віросповідання;
- право на належне матеріально-побутове забезпечення;
- право на освіту;
- на правову допомогу.

У КВК України визначаються основні права засуджених осіб, якими володіють

всі засуджені, та права засуджених при відбуванні конкретного виду покарання, якими володіють окремі з них. Серед цих прав є й особисті немайнові права. Все це права, визначені як Конституцією України, так і положеннями КВК України. Але у період відбування покарання певні права і свободи засудженого суттєво обмежуються, зокрема право на: ім'я (зміна імені); вільний вибір місця проживання; свободу пересування; таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції тощо.

Деякі права засуджених уточнюються у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, зокрема право:

- розпоряджатися коштами, які отримані засудженою особою за виконану роботу;
- придбавати необхідні речі та продукти харчування;
- користуватися радіоприймачем та телевізором;
- розпоряджатися своїм вільним часом, не порушуючи загальних правил поведінки [8].

Загальні права, свободи та інтереси засуджених осіб регулюються не тільки положеннями Конституції України та КВК України, але й нормами цивільного, адміністративного, трудового законодавства тощо. Так, відповідно до норм, передбачених Сімейним кодексом України засуджена особа може зареєструвати брак, а відповідно до норм Житлового кодексу України засуджений може придбати або винайняти житло, у випадках, передбачених законом.

Спеціальні права та обов'язки засуджених регламентуються виключно нормами кримінально-виконавчого законодавства.

Як спеціальні права засуджених виступають:

- право на отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання;
- право на отримання копій документів з їхніх особових справ та інших, пов'язаних з реалізацією їхніх прав, документів;
- право на побачення;
- а також можливість:
- звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами

до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань;

– отримувати у встановленому законом порядку передачі.

Спеціальні права ув'язнених визначаються самим фактом їх засудження та видом покарання, призначеним судом.

Статтю 9 КВК України визначено основні обов'язки засуджених: виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України; неухильно дотримуватися правил поведінки, які передбачені для засуджених осіб; не посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб; виконувати встановлені законодавством вимоги адміністрації органів і установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації; ввічливо ставитися до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених; з'являтися за викликом адміністрації органів і установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації [2].

Певне коло обов'язків засуджених також уточнюється Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. До таких обов'язків відносяться наступні:

– дотримуватись розпорядку дня, встановленого в установі виконання покарання;

– сумлінно ставитися до навчання та праці;

– дбайливо відноситися до майна установи виконання покарання та іншого майна;

– утримувати в чистоті житлові приміщення, робочі місця, одяг тощо [8].

Також на засуджених накладаються певні заборони, такі як, наприклад: порушувати лінію охорони установі виконання покарання; самовільно залишати житлові приміщення та робочі місця; завдавати шкоди майну (державному, громадському, майну інших ув'язнених); грати в настіль-

ні та інші азартні ігри та інші заборони [8].

Отже, на основі зазначеного, можна дійти висновку, що: по-перше – у період відбування покарання засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, визначеними Основним Законом України, за виключенням встановлених законодавством обмежень, пов'язаних з фактом їх засудження; по-друге – загальні права, свободи та інтереси засуджених осіб регулюються положеннями Конституції України, КВК України, а також нормами цивільного, адміністративного, трудового, сімейного законодавства; по-третє – спеціальні права та обов'язки засуджених регламентуються нормами кримінально-виконавчого законодавства (КВК України та Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань).

Список використаної літератури:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii>
2. Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 3-4. Ст. 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
3. Групи негативної спрямованості в місцях позбавлення волі: проблеми протидії. Монографія. За заг. ред. Т. А. Денисової. Запоріжжя. Просвіта. 2012. 292 с.
4. Курс кримінально-виконавчого права України. Загальна та Особлива частини: Навч. посіб. О. М. Джу́жа, В. О. Корчинський, С. Я. Фаренюк, В. Б. Василець. За заг. ред. О. М. Джу́жи. Київ : Юрінком Інтер. 2000. 302 с.
5. Прусс В. М., Ягунов Д. В. Пенітенціарна система України. Монографія. Одеса : Фенікс. 2006. 252 с.
6. Трубніков В. М., Шинкарьов Ю. В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості його застосування. Монографія. Харків : Харків юридичний. 2007. 288 с.
7. Бандурка О. М., Севостянов В. П. Правове положення засуджених до позбавлення волі. Харків : Основа. Університет внутрішніх справ. 1997. 242 с.
8. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18>

Prasov O. O. Zahalny ta special rights i security rules of osib, condemned before conditional will

The research is devoted to the analysis of current issues regarding the problems of legislative regulation of personal non-property rights of persons sentenced to imprisonment.

The general characteristic of the legal status of the persons sentenced to imprisonment is given.

The general and special rights and responsibilities of persons sentenced to imprisonment have been studied.

The article deals with questions regarding personal non-property rights that ensure the natural existence of an individual. It is noted that the fundamental human right is the right to life.

Everyone has the right to free development of his or her personality; respect for her dignity; freedom and security of person; inviolability of housing; secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraph and other correspondence; personal and family life, without outside interference; freedom of movement and free choice of residence; freedom of thought, words, free expression of the views and beliefs; freedom of worldview and religion; work; housing; education; an adequate standard of living for themselves and their families; health care, medical care, health insurance; safe for life and health of the environment and for reparation for damage caused by violation of this right; social protection.

It is emphasized that all human beings are endowed from birth with a certain set of inalienable rights and freedoms, which are in fact the result of human nature. Human and civil rights are enshrined in the Constitution of Ukraine, according to which all people are free and equal in their dignity and rights. These rights are inalienable and inalienable. Recognition and protection of human rights is a primary responsibility of the state.

Concluded that convicted persons, during the period of serving the sentence, enjoy all human and civil rights defined by the Constitution of Ukraine, except for the restrictions established by law related to the fact of their conviction.

Key words: *Convict imprisonment, personal non-property rights, execution of sentence, serving of sentence, environment, general rights, special rights, general responsibilities, special responsibilities.*